

(Ermeni Nâmı Taşımak Töhmət Midir?):
19. Yüzyıl İstanbulu'nda Yaşanan Ermeni
Hadiseleri Sonrası İstanbul'u Korumak Amacıyla
Alınan Önlemler ve Bu Önlemlere Karşı Tepkiler

Ramazan Erhan Güllü

İstanbul Üniversitesi

Osmanlı Devleti'nin Ermeni sorunu çerçevesinde İstanbul'un korunmasına ve başkentte asayişin sağlanmasına yönelik faaliyetlerini, 19. yüzyılda başlayan silahlı Ermeni hadiselerinden Meşrutiyet dönemine kadar olan süreçte üç farklı zaman dilimi içinde incelemek mümkün görünmektedir. Devletin Ermeni sorununa yaklaşımı ve doğu vilayetlerinde yaşanan hadiselerin merkezden algılanma biçiminin süreç içerisinde farklılaşmasına paralel olarak Ermeni faaliyetlerine karşı başkentte alınan önlemler de bu sürece bağlı bir şekilde farklılık göstermiştir. Bu farklı dönemlerden birincisi, Doğu Anadolu'da Ermeni komitelerinin faaliyetlerinin başlaması üzerine Erzurum'da ilk tutuklamaların yapıldığı 1882 yılından, 1890 yılında İstanbul'da Hınçak komitesinin organize ettiği ve patrikhanede olay çıkarılarak Patrik Horen Aşıkyan Efendi'nin istifaya davet edildiği "Kumkapı Hadisesi" olarak bilinen olaya kadar geçen dönemdir. Bu ilk dönemde Osmanlı merkezî idaresi, Ermeni komitelerini başkentte herhangi bir hadise çıkarmaya cesaret edemeyecek, genel olarak Doğu Anadolu'da

faaliyet yürütmeye çalışan küçük terör grupları olarak görmüştür. Ancak Kumkapı hadisesi Ermeni komitelerinin başkentte dahi olay çıkarabilecek bir güce ulaştıklarını ve Ermeni ahaliden de ciddi oranda destek görmekte olduklarını ortaya koymuştur. Bunun üzerine artık başkentte de Ermeni komitelerinin faaliyetlerine karşı önlemler alınmaya çalışılacak ve devam eden süreçte komitelerin artan çeşitli saldırılarının durdurulması için uğraşılacaktır. Bu anlamda İstanbul'un korunmasına yönelik ikinci dönem, 1890 Kumkapı hadisesinden 1896 yılında Taşnak komitesinin gerçekleştirdiği Osmanlı Bankası baskınına kadar olan süreç olarak tanımlanabilir. Bu süreçte Osmanlı idaresi, Ermeni komitelerinin İstanbul'da çıkardıkları veya çıkarmaya hazırlandıkları hadiseleri anında önlemeye ve olası olaylarla beraber çıkan kargaşaların yayılmasını engellemeye çalışmıştır. Fakat bu yapılanlar anlık tedbirlerden öteye geçememiştir. 1896 "Osmanlı Bankası Baskını" göstermiştir ki komitelerin faaliyetleri İstanbul için de ciddi boyutlara ulaşmakta ve anlık askeri tedbirlerle bu faaliyetleri önlemek mümkün olamamaktadır. Aksine hadiseler giderek artmakta ve etkileri de daha geniş çaplı olmaktadır. İdarenin bundan sonra İstanbul'un korunması ve başkentte asayişin sağlanması yönündeki çalışmaları, daha ciddi önleyici tedbirler almak şeklinde olacaktır. Üçüncü dönem; 1896 Osmanlı Bankası baskınından 1908 yılında anayasanın yeniden yürürlüğe girmesiyle başlayan Meşrutiyet sürecine kadar (hatta Meşrutiyet dönemi boyunca kısmen devam edecek) olan dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde Ermeni komitelerinin İstanbul için en ciddi tehlikelerden birisi olduğu düşüncesiyle Osmanlı idaresi; birçok Ermeni kanaat önderinin başkentten uzaklaştırılması, İstanbul'a Ermenilerin giriş çıkışlarına eskisinden çok daha fazla dikkat edilmesi, taşralı Ermenilerin İstanbul'dan memleketlerine iadeleri, tutuklu Ermenilerin dahi İstanbul'dan uzakta bulundurulmaları gibi birçok önlem alacaktır. Tüm bunlar da Ermeni komitelerinin başkentteki faaliyetlerini sonlandıramamakla birlikte, hükümet başkenttin güvenliğini daha sıkı tedbirlerle sağlamaya çalışmıştır.

Ermeni Sorunu ve İlk Karışıklıklar

Mâlum olduğu üzere Osmanlı diplomasisinde Ermeni sorununun ortaya çıkışı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrası

imzalanan antlaşmalara İngiltere ile Rusya'nın "Anadolu Islahatı" adıyla Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeniler lehine reformlar yapılması yönünde koydurdukları maddeler sonucu olmuştu¹. Ancak bu durum sorunun diplomatik bir konu haline gelerek uluslararası boyuta taşındığını gösteriyordu. Savaşın ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi², İngiltere'nin müdahalesi ile yürürlükten kaldırılan Ayastefanos Antlaşması'nın yerine Berlin'de toplanan kongre sonrası imzalanan Berlin Antlaşması'nın da 61. maddesi³ hükümlerinde yer alan Ermeni sorunu, adı geçen maddelerin de işaret ettiği gibi kökü daha eskilere dayanan bir konuydu. Osmanlı Devleti bu tarihe kadar Doğu Anadolu'da yaşayan çeşitli etnik unsurlar arasındaki problemleri sonlandırmayı başaramamış, giderek güçten düşen devlet özellikle Rusya karşısında aldığı son yenilgiden dolayı artık bu konunun sadece kendi iç meselesi olmadığını kabul etmek durumunda kalmıştı. Ayrıca Ermenilere Kürtler ve Çerkezler tarafından yapılan saldırıların önlenemediği, devletin bölgede bir otorite oluşturamadığı da bu maddelerle kabul edilmiş oluyordu⁴.

.....

- 1 Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1986), s. 1; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, (Ankara: TTK Yayınları, 1983), s. 126.
- 2 Ayastefanos Antlaşması'nın Ermenilerle ilgili maddesi aynen şöyleydi: "Ermenistan'da Rusya askerinin taht-ı istilâsında bulunub, Devlet-i Âliyye'ye iâdesi lâzım gelen mahâllerin tahliyesi, oralarca devleteynin münasebât-ı hasenesine muzır karışıklıklara mahâl verebileceğinden, Devlet-i Âliyye Ermenilerin mütemekkin olduğu eyaletlerde menâfi'-i mahalliyyenin icâb edeceği ıslahat ve tensikâtı bil(â)-ifâte-i vakt icrâ etmekteği ve Ermenilerin Kürdlere ve Çerkeslere karşı emniyetlerini istihsal etmekteği taahhüd eder." *Mu'âhedât Mecmu'ası*, Cilt: IV, (Dersaadet: Ceride-i Askeriyye Matbaası, 1298), s. 194.
- 3 Berlin Antlaşması'nın Ermenilerle ilgili maddesi aynen şöyleydi: "Bâb-ı Âli, ahalisi Ermeni bulunan eyâlâtta ihtiyâcât-ı mahalliyyenin icâb ettiği ıslahatı bilâ-te'hîr icrâ ve Ermenilerin Çerkes ve Kürdlere karşı huzur ve emniyetlerini te'mîn etmeği taahhüt eder ve ara sıra bu bâbda ittihâz olunacak tedâbiri devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşarünileyhim tedâbir-i mezkûrenin icrâsına nezaret eyleyeceklerdir." *Mu'âhedât Mecmu'ası*, Cilt: V, (Dersaadet: Ceride-i Askeriyye Matbaası, 1298), s. 139.
- 4 Süreç hakkında ayrıca bkz. Ramazan Erhan Güllü, "Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı ve Gelişim Sürecinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin Tutumu

Berlin Antlaşması sonrası Ermeni sorunu giderek daha sivri bir hal almaya başlayacak, antlaşmadan kısa süre sonra, öncelikle Ermenileri devletten talepleri konusunda bilinçlendirmeyi hedefleyen eğitim cemiyetleri kurulacak, ardından da silahlı Ermeni komiteleri kurulmaya başlanacaktı. Eğitim amaçlı ilk Ermeni cemiyetleri aslında 1860'lardan itibaren kurulmaya başlanmıştı. Berlin Antlaşması sonrası hem bu cemiyetlerin sayısı artmaya hem de faaliyetleri giderek daha da radikalleşmeye başlayacaktı. Ermeniler kurulan cemiyetlerin yasadışı hiçbir amacının olmadığını iddia etseler de Osmanlı Devleti yetkilileri bu kurumlara pek güvenmiyor ve sürekli denetimde tutuyordu. Kısa zaman sonra da ihtilalci hedeflerini açıktan deklare eden cemiyetler kurulmaya başlanacaktı. Kısaca özetlediğimiz tüm bu gelişmeler 1860-1880 arası yirmi yıllık süreçte gelişirken, Osmanlı Devleti Ermenilerle ilgili ortaya çıkan bu problemleri doğrudan vilâyât-ı şarkiyye merkezli bir sorun olarak görüyor ve önlemlerini de ona göre almaya uğraşıyordu. Bölgede henüz ciddi bir silahlı hareket meydana gelmediği gibi, Osmanlı Devleti Ermeni sorununu başkenti de etkisine alarak genişleyecek büyük bir problem olarak değerlendirmiyordu⁵.

Bölgede Ermeni cemiyetleri ile ilgili olarak ilk ciddi tehlike, 1881 yılında Erzurum'da kurulmuş olan "Anavatan Müdafileri (Başdiban Hayrenyats - Pashtpan Haireniats) Cemiyeti" üyelerinin 1882 yılında tutuklanmaları oldu. Kuruluş gayesini "Ermenileri silahlı saldırılardan korumak" olarak açıklayan cemiyet de üyelerinin tutuklandığı aynı yıl kapatıldı. Devlete karşı silahlı eylem hazırlığı suçlamasıyla tutuklanan cemiyet üyeleri, iddiaları reddetseler de bu olay yeni bir kırılma noktası oluşturdu ve özellikle Doğu Anadolu'da Ermeni sorunu kaynaklı gerginlik gün geçtikçe arttı⁶.

.....

(1878-1923)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 2013, s. 64-73.

5 Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, (İstanbul: Remzi Yayınevi, 2005), s. 186-199; Louise Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movements – The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1963), s. 83-89.

6 Gürün, *a.g.e.*, s. 199-200; Nalbandian, *a.g.e.*, s. 88.

Kumkapı Hadisesi ve İstanbul İçin Bir Tehdit Olarak Ermeni Sorunu

Vilâyât-ı Şarkiyye’de yaşanan gerginlikler 1887 yılında Hınçak ve 1890 yılında da Taşnak komitelerinin kurulmaları sonrası daha da artacaktı. Bölgedeki asayiş bozucu faaliyetler giderek yoğunlaşıyordu. Ermeni komiteleri kadar Kürt aşiretlerinin faaliyetleri de asayiş bozan en temel unsurlardan birisi olarak devam ediyordu. Ancak daha önce de ifade ettiğimiz gibi Osmanlı Devleti bölgede yaşanan olayları yerel çatışmalar olarak görüyor ve ülke geneline – özellikle de başkent İstanbul’a – sıçrayabilecek bir sorun olarak değerlendirmiyordu. Ancak 1889 yılında yaşanan “Kürt Musa Bey Olayı”⁷ ve arkasından yine Erzurum’da yaşanan bazı karışıklıklar sonrası kimi Ermenilerin tutuklanması, Ermeniler tarafından ülke geneline yayılan tepkilere neden olacaktı. Benzer şekilde başkent İstanbul’da da çeşitli protestolar yapılacak ve Doğu Anadolu’dan İstanbul’a gelen birçok Ermeni,

.....

7 “Musa Bey Olayı” olarak bilinen bu meşhur hadise o dönemin en çok tartışılan davalarının başında geliyordu. Muş bölgesindeki ağalardan ve Mutki aşiretinin de lideri olan Musa Bey hakkında; bir Ermeni kızını kaçırmakla tecavüz ettiği sonra da Müslüman olması şartıyla kardeşiyle evlenmesini istediği şeklinde şikâyette bulunulmuştu. Hatta iddialara göre kız İslamiyet’e geçmek istemediği için Musa Bey kızı sopa atmış ve bir gözünü sakatlamıştı. Yoğun şikâyetler üzerine Sultan Abdülhamit, Musa Bey’in muhakeme edilmesi talimatını vermiş ve kendisi İstanbul’a getirilerek burada yargılanmıştı. Olay batı kamuoyuna da “Ermenilere yapılan zulümlerin bir örneği” olarak yansımış, 1889 yılı Ağustosunda yapılan yargılamayı İstanbul’daki yabancı ülke sefaretları ile birlikte batı basını da yoğun bir şekilde takip etmişti. Bu yoğun kamuoyu baskısına rağmen Musa Bey mahkemede beraat etti. Ancak özellikle İngiliz Sefareti’nin baskıları karşısında, mahkeme kararına rağmen Sultan II. Abdülhamit bir süre sonra Musa Bey’i uzak bir bölgeye (önce Medine’ye oradan da Şam’a) sürgün etmek mecburiyetinde kaldı. Hadise hakkında detaylı bilgi için bkz. Musa Şaşmaz, *Kürt Musa Bey Olayı (1883-1890)*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004), Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsoloları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013), s. 408-442; Fatih Ünal, “Ermeni Olaylarından Bir Safha: Kürt Musa Bey Olayı”, *Kafkas Araştırmaları II*, İstanbul: 1996, s. 51-65; Melda Hamdioğlu, “Musa Bey Olayı (Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi)”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul: 1996.

şikâyetlerinin Sultan II. Abdülhamit'e iletilmesi için başta Ermeni Patrikhanesi olmak üzere başkentte bulunan Ermeni önderlerine bas-kılarda bulunacaklardı. Bu sırada İstanbul Ermeni Patrikliği görevinde Horen Aşıkyan Efendi bulunuyordu. Aşıkyan Efendi Osmanlı idaresi ile - özellikle de Sultan II. Abdülhamit'le - ilişkisi iyi olan bir ruhani önder idi ve Ermeni komitelerinin faaliyetlerine de açıktan karşı çıkıyordu. Bu yüzden de ülke genelinde teşkilatlanmakta olan Ermeni komitelerinin tasvip ettiği bir din adamı değildi. Ayrıca Ermeni komitecileri, İstanbul Ermenilerinin kendilerine yeteri kadar destek vermediklerini düşünüyorlar, bunun sorumlusu olarak da yine Patrik Aşıkyan'ı görüyorlardı. Hem Patrik Aşıkyan'ı uyarmak hem de İstanbul'da yapacağı bir eylemle sorunun ciddiyetini Osmanlı Devleti yetkililerine göstermek isteyen Hınçak komitesi, 27 Temmuz 1890 günü Kumkapı Ermeni Patrikhanesi Kilisesi'nde bir eylem gerçekleştirdi. Patrik Horen Aşıkyan Efendi kilisede ayinde bulunduğu sırada rûhânîlerin ayini icra ettiği bölüme çıkan bir komiteci elindeki kâğıtta yazılı ve ayin öncesi kiliseye gelen ahaliye de dağıtılmış olan bir bildiriye yüksek sesle okumaya başladı. Patriğe hitaben "görevinizi yapmakta yetersizsiniz" denilen bildirinin sonunda, Aşıkyan Efendi'nin kendileriyle birlikte hükümete giderek taleplerinin ilgililere iletilmesini sağlaması isteniyordu. Olayın başlaması üzerine Patrik Aşıkyan kiliseden ayrılarak patrikhane binasındaki odasına geçmişti. Komiteciler kilise içinde bir-iki el ateş etmişler ve kargaşa büyümüş-tü. Ardından beraberindeki arkadaşlarıyla birlikte patriklik binasına geçen, aynı zamanda saldırının başındaki kişi olan Artin Cangülyan isimli komiteci, binada asılı olan Osmanlı tuğrasını parçalamış ve Aşıkyan Efendi'nin odasını basmıştı. Aşıkyan Efendi'nin odasında Cangülyan patriğe hitaben;

"Şimdi önümüze düşüp bizi Yıldız Sarayı'na götüreceksin. Yoksa biz de öleceğiz, seni de öldüreceğiz. Elimden revolveri alan Papaz Sukyas Efendi'yi de öldüreceğim."

diye bağırarak patriği zorla dışarı çıkarmaya çalışmıştı. Bunun üzerine patriği korkutarak binadan dışarı çıkarmayı başaran ve zorla bir arabaya bindirmeye çalışan komitecilere asker ve polisin müdahalesiyle

patrik ellerinden kaçarak kendini kurtarabilmişti. Olayın başlaması üzerine patrikhane papazlarından bazıları hemen hükümet yetkililerine haber vererek, olayın daha ciddi bir hâl almasını önlemeye çalışmışlardı. Olaya ilk müdahale eden zabtiye güçlerine ek olarak gelen askerî birliklerin ve polis kuvvetlerinin de müdahalesiyle kısa sürede kargaşanın durdurulması sağlanmıştı. Olaylar sırasında yedi asker yaralanmış, komitecilerden de birçok yaralıyla birlikte iki kişi ölmüştü. Güvenlik güçleri arasından öldürülen tek kişi de Garabet isimli bir Ermeni polis idi. Seraskerliğin yargılamayla ilgili tezkiresinde, bunun dışında olayla ilgisi olmayan iki Ermeninin de nümayişçilerin ateşiyle öldüğü belirtiliyordu. Olayla ilgili toplam yirmi beş Ermeni tutuklanmıştı. Patrikhane civarında ciddi tedbirler alınmış, zabtiye tarafından da güvenlik önlemleri artırılmıştı⁸.

Güvenliğin kısa sürede sağlanmasına rağmen Hınçak komitesi açısından nümayiş başarıya ulaşmıştı. Patriği korkutmayı, Osmanlı idaresine İstanbul'da bir eylem yapabilecek kadar güçlü olduğunu göstermeyi ve hadise dolayısıyla yabancı kamuoyunun da ilgisini çekmeyi başaran komite açısından "Kumkapı olayı Ermeni ihtilal tarihinde müstesna bir yere sahipti." Olayın hemen ardından, aynı günün sonlarına doğru yayınladığı "15 Temmuz (Dasnıhink Hulis)" (Rûmî tarihe göre saldırı 15 Temmuz'a denk geliyordu) başlıklı bildiriye komite, Ermeni ahaliye patrikhane de yaşanan hadiselerden bahsediyor ve bunun bir başlangıç olduğunu, bundan böyle daha şiddetli hadiselerin yaşanacağını ifade ediyordu⁹.

1890-1896 Yılları Arası Yaşanan Ermeni Hadiseleri ve İstanbul

Kumkapı hadisesi Ermeni komitecileri için olduğu kadar Osmanlı Devleti için de bir kırılma noktası olmuştu. Komiteler – Hınçak komitesinin de dile getirdiği gibi – ciddi bir cesarete kavuşmuş ve devam eden süreçte artık İstanbul'da da Ermeni ahali arasında ciddi destek bulmaya başlamışlardı. Osmanlı Devleti ise o güne kadar

.....

8 Ramazan Erhan Güllü, *a.g.t.*, s. 117-132.

9 Hınçak komitesi tarafından nümayiş günü yayınlanan "Dasnıhink Hulis (15 Temmuz)" başlıklı bildiri; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.) Yıldız - Sadaret Resmî Marûzât Evrâkı (Y. A. RES.) nr. 52/38 lef 47.

küçük çeteler olarak gördüğü komitelerin başkentte ortasında eylem yapmaya başlayacak kadar güçlenmiş olduklarını görmüştü. Bundan böyle tüm ülkede Ermeni sorununa karşı daha ciddi tedbirler alınmaya başlanırken başkent İstanbul'da da önlemler sıkılaştırılacaktı. Ancak komitelerin başkentteki saldırıları bu ilk dönemde başta patrikhane olmak üzere kendilerini desteklemeyen Ermeni önderlerine yönelikti. Birçok papaz, avukat vs. Ermeni, bu dönemde komitelerin saldırılarına maruz kalmışlardı. Buna rağmen yaşananlar daha ciddi tehlikelerin sinyallerini veriyordu. Sürekli dağıttıkları bildiriler ve yaptıkları eylemlerle destekçilerini artıran komitelerin, devlet kurumlarına ve Müslüman ahaliye karşı da saldırılarda bulunacakları beklenen bir durum haline gelmişti¹⁰.

1890 Kumkapı hadisesinden 1896 Osmanlı Bankası baskınına kadar bu dönemde Ermeni komiteleri ile en çok mücadele eden ve bir anlamda döneme damgasını vuran Osmanlı yetkilisi Zabtiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa idi. Kumkapı hadisesinin hemen ertesinde Zabtiye Nazırlığı vazifesine getirilen ve yaklaşık 6 yıllık vazifesinin ardından, Osmanlı Bankası baskınından bir süre sonra görevinden azledilen Hüseyin Nazım Paşa, komitelerle mücadelede daha sert tedbirler ortaya koyan bir tavra sahipti. Bununla birlikte Paşa, bir Ermeni hadisesi sonrası geldiği vazifesini (1890 Kumkapı) başka bir Ermeni hadisesinde (1896 Osmanlı Bankası) gerekli tedbirleri alamadığı gerekçesiyle bırakmak zorunda kalacaktı. Görev süresi boyunca başta Sadaret olmak üzere diğer yetkili mercilerle birçok kez çatışan Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni komitelerinin her geçen gün güçlenmesinin ve başkentte sürekli yaşanan hadiselerin sorumlusu olarak, komitelere karşı yumuşak davranan diğer yetkilileri görüyordu. Görev süresi boyunca doğrudan Sultan'a yazdığı birçok yazıda bu görüşlerini açıklayan Paşa, açıktan söylemese de çoğu zaman Sultan II. Abdülhamit'in politikalarıyla da çelişen yaptırımlardan yanaydı. Örneğin Ermenilere yönelik çıkarılan aflara karşı çıkıyor, komitecilere en sert cezaların verilmesini savunuyordu. Ancak onun tavrı da komiteleri engellemeye yetmeyecek hatta uygulamaları kimi zaman komitecilerin işine yarayan şeylere dönüşecekti¹¹.

.....

10 Ramazan Erhan Güllü, *a.g.t.*, s. 152-180.

11 Hüseyin Nazım Paşa'nın o dönemde Sultan'a ve diğer yetkililere yazdığı

Sultanın birçok irâdesiyle dile getirdiği ve Zabtiye Nazırı'nın da çoğu zaman sertlikle uygulamaya çalıştığı şekilde başkent İstanbul sürekli asker ve polis kontrolünde güvenliğin sağlanmaya çalışıldığı bir şehir olmuştu. Ancak Zabtiye Nazırı'nın çabaları da yeterli olmuyor ve Ermeni olayları giderek artıyordu. Bu dönemde gerek Ermeni komitecilerin faaliyetlerine gerekse de komite faaliyetlerine tepki göstererek Ermeni ahaliye karşı hareketlenen kimi Müslümanlara karşı alınmaya çalışılan önlemler esaslı bir güvenlik politikasının ürünü değildi. Yapılan şey, olayları anlık olarak bastırma refleksinden ibaretti. Bir olay olduktan sonra mesulleri ele geçirilerek cezalandırılıyor veya bir kargaşa yaşanma ihtimali olan yerler (özellikle Ermeni Patrikhanesi ve civarı) asker ve polis gözetiminde tutuluyordu. Bu tür kontroller de özellikle komiteler açısından pek caydırıcı olmuyordu. Patrikhanede görevli pek çok papaza yapılan saldırılar, patrikhaneye ve çeşitli kiliselere yollanan tehditnamelerle birlikte 1894 yılında Patrik Horen Aşıkyan Efendi'ye bir kez daha suikast yapılacaktı. 25 Mart 1894 günü yine kilisede ayin icra ettiği sırada silahlı saldırıya uğrayan patrik yara almadan kurtulsa da komitecilerin baskı ve saldırılarına daha fazla dayanamayacak ve aynı yılın sonlarına doğru vazifesinden istifa edecekti¹².

Horen Aşıkyan Efendi'nin istifası sonrası İstanbul Ermeni Patrikliği görevine Mateos İzmirliyan seçildi. Ermeni komiteleri tarafından "demir patrik" olarak tanımlanan ve milliyetçi tavırlarıyla tanınan İzmirliyan, 1895 yılı başlarından 1896 yılı ortalarına (Osmanlı Bankası baskınına yakın tarihlere) kadar patriklik görevinde kalacaktı. Ancak bu kısa dönemde hem başkent İstanbul'da hem de Anadolu'nun birçok yerinde yaşanan gerginlikler artık Müslüman-Hıristiyan çatışmalarına dönecek ve ülke genelinde bir çatışma ortamı oluşacaktı. Horen Aşıkyan Efendi'nin patrikliğinin ardından Mateos İzmirliyan'ın

.....

yazılardan oluşan belgelerden oluşan kitabı ile birlikte hatıraları da yayınlanmıştır. Hüseyin Nazım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, Cilt: I-II, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, 1998); Hüseyin Nazım Paşa, *Hatıralarım – Ermeni Olaylarının İçyüzü*, (Yayına Hazırlayan: Tahsin Yıldırım), (İstanbul: Selis Kitaplar, 2007).

12 Ramazan Erhan Güllü, *a.g.t.*, s. 180-200.

patrik seçilmesi başta Hınçaklar olmak üzere komiteciler tarafından bir zafer olarak değerlendirilmişti. Aşıkyan Efendi döneminde komiteler kilise ve papazlardan destek alabilmek için onları baskı altında tutarken bu dönemde, yaşanan birçok kargaşanın sorumlusu olarak papazlar görülecekti ve kiliselerle komiteler arasında bir yakınlaşma süreci yaşanacaktı. 1895 yılı içinde İstanbul'da yaşanan ilk ciddi kargaşa 30 Eylül 1895 tarihinde meydana gelen "Bâb-1 Âlî nümayişi" idi. Bu tarihten kısa bir süre önce Berlin Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin yerine getirmeyi taahhüt ettiği ıslahatlarla bir "Islahat Layihası" yayınlanmış ve hükümet vaad edilen ıslahatların yapılması için çalışma başlatılacağını ilan etmişti. Ancak Ermeni komiteleri ve önderlerinden pek çoğu, bu vaadleri gerçekçi bulmuyorlardı. Bâb-1 Âlî nümayişinin amacı Ermeni önderlerine göre, ıslahatların bir an evvel hayata geçirilmesi talebi idi. 30 Eylül 1895 günü Sultanahmet ve Kumkapı'da toplanan Ermeni grupları Bâb-1 Âlî binasına doğru yürüyüşe geçmişlerdi. Grupların Bâb-1 Âlî'ye ulaşmaları üzerine güvenlik kuvvetleri Bâb-1 Âlî'nin girişinde kalabalığı durdurmuştu. Gruba liderlik edenlerin Sadrazam'a bir dilekçe teslim edeceklerini bildirmeleri ve askerî birliklerin başında bulunan Binbaşı Server Bey'in de böyle bir olaya izin veremeyecekleri cevabını vermesi üzerine, gruba liderlik edenler gerekirse zorla içeri gireceklerini belirtmiş, bunun üzerine askerî birlikler gruba müdahalede bulunmuştu. Askerler grubu dağıtmak için harekete geçtiği sırada kalabalık arasından sıkılan bir silahla Binbaşı Server Bey'in öldürülmesi üzerine asker de gruba ateşle karşılık vermiş ve olay bir anda ciddi bir çatışmaya dönüşmüştü. Sonrasında kalabalıktan bazıları dağılarak çatışmayı civar semtlere yaymış, olaydan haberdar olan Müslümanların da çeşitli semtlerde Ermenilere yönelik saldırılara girişmesiyle, takip eden birkaç gün İstanbul'da ciddi çatışmalar meydana gelmişti. Olaylarda Müslüman ahali ile zabtiye ve diğer devlet görevlilerinden 4'ü ölüp 8'i yaralanırken 80 Ermeni öldü ve 240'ı da yaralandı¹³.

"Bâb-1 Âlî Nümayişi" sonrası hem İstanbul'da hem de Anadolu'da birbirini takip eden birçok olay yaşanacaktı. İstanbul'un birçok

.....

¹³ Sadaret'ten vilâyât ile doğrudan doğruya idare olunan mutasarrıflıklara 26 Eylül 1311 (8 Ekim 1895) tarihli şifre; BOA. Sadaret Mektûbî Kalemi Mühimme Odası Belgeleri (A. MKT. MHM.) nr. 609/4.

semtinde Ermeniler ve Müslümanlar arasında günlerce süren çatışmalar yaşanmıştı. İstanbul'da yaşanan hadiselerle aynı tarihlerde ve kısa süre sonrasında Anadolu'nun birçok bölgesinde Ermeni komitecileri tarafından başlatılan isyan hareketleri ile karşılaşıldı. Komitecilerin çıkardıkları olaylara Müslüman ahalinin verdiği karşılıklar neticesinde de ülke içinde, 1895 yılı Eylül-Ekim aylarından başlayarak 1896 yılı ortalarına kadar devam edecek olan ciddi bir Ermeni-Müslüman çatışması yaşandı. Tüm bu süreç boyunca Patrik İzmirliyan, komitecilerle birlikte hareket etmeye devam etmişti. Hem İstanbul'da hem de Anadolu'da yaşanan hadiselerin kısmen sonlandırıldığı 1896 yılı ortalarında da – patrikhanede ele geçirilen bazı suçlularla ilgili soruşturmalar sonrası – patriğin istifa etmesi istendi ve Mateos İzmirliyan Efendi patriklik görevinden ayrıldı¹⁴.

Patrik İzmirliyan'ın İstanbul'dan Sürgünü ve Osmanlı Bankası Baskını Sonrası İstanbul'u Koruma Çabaları

Ermeni komitelerine ve onları destekleyen ahaliye karşı daha sert yaptırımlar uygulanmasına bu tarihlerden itibaren başlanılmıştı. İstifasının ardından Patrik Mateos İzmirliyan Ermeni olaylarının başlıca destek ve teşvikçisi olduğundan, kendisinin mazulen de olsa İstanbul'da ikameti “halen ve istikbalen caiz olamayacağından” İstanbul'dan uzaklaştırılarak Kudüs'e sürgün edilmesi kararlaştırılmıştı¹⁵.

Patriğin sürgün edilmesi kararının alındığı gün de Taşnak komitesinin organize ettiği Osmanlı Bankası baskını meydana geldi. Başkentte daha önce yaşananlar vesilesiyle zaten kargaşanın hâkim olduğu bir sırada meydana gelen baskın, birçok olayda olduğu gibi sadece komitecilerle güvenlik güçleri arasında yaşanan bir mücadele olarak kalmamış, şehirde Hıristiyan ve Müslüman ahali arasında günlerce süren çatışmalara neden olmuştu. 26 Ağustos 1896 günü önce Samatya'da komiteciler tarafından bazı yerlere saldırılar düzenlenmiş, ardından Karaköy'deki Osmanlı Bankası binası işgal edilmişti. Komiteciler hükümetten çeşitli talepleri olduğunu ifade ederek, seslerini

•••••

¹⁴ Ramazan Erhan Güllü, *a.g.t.*, s. 253-274.

¹⁵ 14 Ağustos 1312 (26 Ağustos 1896) tarihli Meclis-i Mahsus-ı Vükela Mazbatası; BOA. Y. A. RES. nr. 81/29 lef 2.

duyurmak için böyle bir eyleme kalkıştıklarını söyleseler de baskının ardından İstanbul'un birçok semtinde yine çatışmalar başlamıştı. Kimini komitecilerin kimini komitecilerin faaliyetlerini haber alarak onlara karşı harekete geçtiklerini iddia eden Müslümanların çıkardıkları çatışmalar Samatya ve Karaköy'ün ardından Beyoğlu, Fındıklı, Galata, Bahçekapısı, Tahtakale, Salmatomruk-Karagümrük, Eyüp, Fener Şehzadebaşı, Şehremini, Kasımpaşa ve Hasköy gibi birçok semte yayılmıştı. Birkaç gün devam eden çatışmalarda Ermenilerden de Müslümanlardan da birçok kişi öldüğü gibi, İstanbul'un asayişi tamamen kontrolden çıkmıştı¹⁶.

Hükümet olayların başlaması üzerine daha önceki hadiselerde olduğu gibi öncelikle mevcut çatışmaların bir an evvel durdurulması için askeri güçlere emir vermişti. Sultan II. Abdülhamit de asayişin bir an evvel sağlanması için askerî güçlerin harekete geçmesini istiyordu¹⁷. Ancak bu talep, mevcut çatışma ortamının bir an önce sona erdirilmesine yönelikti. Osmanlı Bankası baskını ve aynı tarihlerde İstanbul'un birçok semtinde meydana gelen hadiseler, Osmanlı idaresini bundan böyle İstanbul'un korunması hususunda daha ciddi tedbirler almaya yöneltecekti. Çatışmaların durdurulmasının hemen ardından bu tedbirler hayata geçirilmeye çalışılacaktı. Öncelikle Patrik İzmirliyan'la birlikte patriğe destek oldukları ifade edilen başka bazı din adamları hemen İstanbul'dan sürgün edileceklerdi. Bu konuda daha önce alınan karar hemen uygulandı ve patrik 4 Eylül 1896 günü İstanbul'dan uzaklaştırılarak Kudüs'e gönderildi. Patrik İzmirliyan ve onun patrikhanedeki destekçileri oldukları belirtilen diğer kişiler hakkındaki kararlar uygulanmaya çalışılırken diğer taraftan İstanbul'da tutuklu bulunan komitecilerin ve taşradan gelerek İstanbul'daki olaylara karışan ve yine tutuklanmış olan diğer Ermeni hükümlülerin de İstanbul'dan uzaklaştırılmaları gündeme geldi. Zabtiye

.....

16 Osmanlı Bankası baskını ve sonrasında yaşanan çatışmalar için bkz. Fikrettin Yavuz, "Osmanlı Devleti Dış Politikasında Ermeni Sorunu: 1896 Osmanlı Bankası Baskını Örneği", Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2009, s. 73-208.

17 Serasker Rıza Paşa'dan Merkez Kumandanlığı'na 14 Ağustos 1312 (24 Ağustos 1896) tarihli telgrafnâme; BOA. Yıldız Perakende Askerî Maruzat Evrakı (Y. PRK. ASK.), nr. 144/49.

Nazırı Hüseyin Nazım Paşa, (İstanbul'daki hapishane-i umûmî ve tevkifhanelerde zaten haddinden fazla tutuklu bulunurken Ermeni hadiseleri sonrası toplanmış olan Ermenilerin de dâhil edilmesiyle kontrol edilemez bir tutuklu grubunun oluştuğunu, hem izdiham yüzünden oluşacak hastalıklar hem de tutukluların muhafazalarına artık mahal kalmayacak dereceye gelmiş olduğundan, bunları Karadeniz taraflarından İstanbul'dan uzaklaştırmak için idare-i mahsusadan bir vapur temin edilmesini) istiyordu¹⁸. Bu şekilde İstanbul'dan çıkarılacak olan tutuklular, Karadeniz taraflarına çıktıktan sonra da memleketlerine gönderileceklerdi. Sadece “Zabtiye avlusunda bin beş yüz kadar Ermeni bulunduğunu” belirten Hüseyin Nazım Paşa, vakit geçirilmeden bu sevkiyat işinin halledilmesi gerektiğini belirtiyordu¹⁹. Ayrıca olaylara karışan ve komiteciler tarafından kullanılan Ermenilerin çoğunluğunun hizmetkâr, hamal ya da kapıcı gibi işlerle uğraştıkları tespit edildiğinden, şehirde bir tebligat yayınlanarak; hane ve mağazasında bu tür görevlerle çalıştırılan ve şüpheli görülen Ermenileri zabtiyeye teslim etmeyenlerin veya durumdan yetkilileri haberdar etmeyenlerin herhangi bir olay halinde kendilerinin de suçlu kabul edileceği ilân edildi²⁰. Hüseyin Nazım Paşa'nın Karadeniz yoluyla bu kişilerin İstanbul'dan uzaklaştırılması talebini Sadaret de uygun görerek istenen vapurun derhal hazırlanması için Bahriye Nezareti'ne tebligatta bulunuldu. İstenen hazırlıkların tamamlanması sonrası da tutuklu Ermenilerin İstanbul'dan memleketlerine iadeleri sağlandı²¹.

Bu uygulamalar başkentte güvenliği daha sıkı hale getirip mevcut gerilimi azaltmakla birlikte etkisi Meşrutiyet dönemine kadar devam edecek olan ve Ermeni önderlerince itirazlara neden olan esas koruma tedbirleri bunlardan sonra alındı. Bu tür tedbirlerin başında öncelikle, Ermeni komitecilerinin özellikle İslam mahallelerinde yangınlar çıkaracaklarına dair alınan ihbarlara dayanarak, olabilecek

.....

18 Zabtiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'dan Sadaret'e 24 Ağustos 1312 (5 Eylül 1896) tarihli tezkire; BOA. A. MKT. MHM. nr. 628/4 lef 7.

19 Zabtiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'dan Sadaret'e 25 Ağustos 1312 (6 Eylül 1896) tarihli telgraf; BOA. A. MKT. MHM. nr. 628/4 lef 10.

20 Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret'e 26 Ağustos 1312 (7 Eylül 1896) tarihli tezkire; BOA. A. MKT. MHM. nr. 632/32 lef 2.

21 Ramazan Erhan Güllü, *a.g.t.*, s. 278-279.

bu tür yangınların önlenmesi geliyordu. Ancak art arda çıkabilecek ve ateşinin yayılması muhtemel bu yangınları önlemeye itfaiyenin yeterli olamayacağı endişesinden dolayı, İslam mahallelerine yakın karakollara tulumba vs. gibi itfaiye malzemeleri konularak, buralarda görevli polisler de yangın halinde bu malzemeleri kullanabilecekleri kadar bir eğitim verilmesi gündeme geldi. Gerekli görülürse askerlerden de bu konuda yardım alınacaktı²².

Bunun ardından da İstanbul genelinde asayişten sorumlu kolluk kuvvetlerinin görevlerine dair 16 maddelik detaylı bir talimatname yayınlandı. Talimatname asayişin korunması için polis ve askerlerin vazifelerini detaylı olarak açıklıyordu. Buna göre asker ve polis birbirlerine destekçi olarak başkentte asayişin korunması için uğraşacaklar, asayışı bozanlar elbirliğiyle hemen etkisiz hale getirilecek ve her kim olursa olsun ahalinin toplu halde bir yerlerde bulunması engellenecekti. Asker ve polis gerekli görülen yerlerde aramalar ve takibat yapacak, İslam ve Hıristiyan mabedleri sürekli denetimde tutulacaktı. Bunlara benzer hükümlerle birlikte talimatnamenin en önemli ve ilerleyen yıllarda da birçok tartışmaya neden olan maddeleri (bu karar da çok istikrarlı bir şekilde uygulanmamakla birlikte) mürur tezkiresi ve pasaport uygulamaları ile ilgiliydi. İstanbul'a kaçak girişleri kesin olarak önlemek isteyen hükümet, taşralıların tamamen başkentten uzaklaştırılmalarını ve yeni geleceklerin de şehre girişlerinin engellenmesini istiyordu. Tüm bu konuların ayrıntılarıyla ifade edildiği talimatnamenin tam metni şöyledir:²³

Der-saâdet ve bilâd-ı selâsede takrîr-i âsâyiş vazîfesiyle mükellef olan nizâmîyye ve jandarma-i asâkir-i şâhâne ile polis me'mûrlarının sûret-i hareketlerine dâir ta'lîmât-nâme sûretidir.

Birinci madde: Polis efrâdı yek-dîgerine yakın mevkîlerde gece ve gündüz caddelerde ve sokak ve mahallelerde mütemâdiyen geşt ü güzâr edeceklerdir.

İkinci madde: Polis efrâdı mahalle bekçilerinden ve muhtar ve sâirenden vürûd-ı hânelerin ahvâline ve mahallâta gelüb giden eşhâsa dâir

.....

22 Var olanlara ek olarak açılması tasarlanan yeni karakollar ve itfaiye çalışmaları için gerekli olan ihtiyaç listelerinin Sultan'a iletildiği yazı; BOA. Yıldız Perâkende Evrâkı Şehremâneti Marûzâtı (Y. PRK. ŞH.) nr. 7/24.

23 BOA. Yıldız Esas Evrâkı (Y. EE.), nr. 6/19.

dâimâ ma'lûmât istihsâl edüb mazanne-i sû' olan eşhâsı ta'kîb ve ahz ü girift edecek ve taharrîsi îcâb edecek tebea-i Devlet-i Âliyye meskenlerini kanûnen mevzû' olan usûle tevfikân taharrî eyleyeceklerdir.

Üçüncü madde: Polis efrâdının her birinde bir düdük bulunub indel-hâce istimdâd lâzım gelmekte ânı isti'mâl edecek ve bunun sadâsını istimâ' edecek olan polisler dahî teselsülen aynı işâreti verüb sür'at-i mümkün ile istimdâd edenin nezdine şitâb eyleyeceklerdir.

Dördüncü madde: Polis efrâdı hafiyen ve hâliyyen hân ve hâneleri ve dükkân ve mağazaları dâimâ nazar-ı tarassuddan dûr tutmayacaklardır.

Beşinci madde: Polisler bir vak'ayı hemân teskîn ve mütecâsirlerini ahz ü girift edemedikleri hâlde komiserleri vâsıtasıyla ve vakt müsâid olmadığı hâlde doğrudan doğruya en yakın mevki'de bulunan jandarmadan istimdâd edeceklerdir. Jandarmalar ise sadâ-yı istimdâdı istimâ' etmekle beraber hemân matlûb olan noktaya müsâraat ve bu iki fırka yine muhâfaza-i âsâyîşe muktedir olamadıkları surette en yakın olan asâkir-i şâhâneye mürâcaat edeceklerdir.

Altıncı madde: Asâkir-i şâhâne dahî sadâ-yı istimdâdı işitmekle beraber hemân imdâd ve muâvenete müsâraat edecektir. Ve-l-hâsıl dâhil-i şehirde müretteb olan fırak-ı tahaffuziyye yek-dîgerinden istimdâd etmekle beraber sür'at-i kâmile ile icâbet ederek bir noktada ictimâ' ve müttehiden tenkîl-i eşirrâya ve îâdeten emn ü âsâyîşe i'tinâ eyleyecektir.

Yedinci madde: Gerek polis me'mûrları ve gerek nizâmiyye ve jandarma-i asâkir-i şâhâne îka'-i şûriş edenler üzerine vardıkda bu makule eşirrâya mutâvaat ve terk-i silah etmelerini teklîf edecekler ve eşirrâ-yı merkûme bu teklîfi ısga' etmeyüb şekâvetlerinde inâd ve ısrâr ve bil-akis kuvve-i cünûdiyye ve zâbitaya teşhîr-i silâha ictisâr eyledikleri hâlde kavânîn-i askeriyeye ve zabtiyye hükmünce mukâbele-bi-l-misl kâidesini icrâ eyleyeceklerdir.

Sekizinci madde: Şübhe olunub taharrîsi îcâb eden her nev' mesâkin ve emâkin-i tebea-i ecnebiyye yedlerinde olduğu halde hemân bir yandan ol makule mahâll taht-ı tarassud ve ablukada tutulması ve diğer yandan da ale-l-usûl mensûb olduğu devlet tercümânı celb olunarak ânın ma'rifetiyle o mekâna duhûl ve taharriyâta serîa kılınması îcâb edecektir.

Dokuzuncu madde: Cürm-i meşhûd halinde görülecek eşhâs herhangi tâbiyyette olursa olsun hemân ahz ü girift ve cânib-i zâbitaya teslim olunacak ve tebea-yi ecnebiyyeden olanlar haklarında mensûb

oldukları sefârete beyân-ı ma'lûmât kılınacaktır ve bu makule ecnebler hakkında usûl ve kavâid-i mer'iyye-i ahdiye hükmünce muâmele olunacaktır.

Onuncu madde: Zâbıta-i berriyye ve bahriyye, berren ve bahren âmed ü şüd eden her cins adamların hüviyyetlerini nizâmât-ı zâbıta hükmünce tahkik edecek ve her ferd hakkında mürûr tezkireleri nizâmnâmesine tevfikân muâmele edeceklerdir.

On birinci madde: Berren ve bahren dâhil-i şehre idhâl olunacak her türlü emvâl ve eşya rüsûmât nizâmnâmesine tevfikân me'mûrîn-i âidesi tarafından teftîş ve muâyene olunacak ve esnâ-yı muâyenede zâbıta me'mûrları dahî bulundurulacaktır.

On ikinci madde: Mürûr tezkireleri veya Devlet-i Âliyye şehbenderhâneleri tarafından musaddak pasaportları hâsıl olmayan eşhâs ehl-i nâmusdan oldukları tahakkuk etmedikçe ve taht-ı kefâlete alınmadıkça salıverilmeyüb zâbitanın taht-ı nezâretinde olarak geldikleri mahâlle iâde olunacaklardır.

On üçüncü madde: İşsiz ve güçsüz çarşı ve pazarlarda ictimâ' vukû'u memnû'dur.

On dördüncü madde: Eyyâm-ı mahsûsâ ve sâirede kilise ve mâbedler zâbitanın nezâret-i mütemâdiyyesi tahtında bulunacak ve ehl-i İslâm namazlarda buldukça câmi ve mesâcid nazardan nihân tutulmayacaktır.

On beşinci madde: Hükûmet-i seniyye kendüsüne aid olan vazâif-i inzibâtiyyeye hiçbir ferd tarafından iştirâki kabul etmeyeceğinden âsâyişi münhal küçük büyük bir hâlin zuhûrunda sunûf-ı ahâli iş ve gücüyle meşgûl olarak hükûmetin vazâifine müdâhale etmeyecek ve bil-akis müdâhaleye kıyâm edenler veya tenbîhât-ı zâbitayı ısga' etmeyenler haklarında muâmele-i kanûniyye icrâ kılınmak üzere hemân ahz ü girift olunub cânib-i zâbitaya teslîm olunacak ve polis me'mûrlarına ve asâkir-i şâhâneye silah isti'mâl edenler haklarında mukâbele-bi-l-misl kâidesiyle muâmele edilecektir.

On altıncı madde: Makâm-ı Ser-askerî ve Bahriyye Nezâretiyle Top-hane Müşiriyyeti ve Zâbtiye Nezâreti bu ta'lîmâtın ahkâmını icrâya me'mûrdur.

Talimatnamede ifade edilen bu hükümlerle, İstanbul'da yeniden öncekilere benzer hadiseler meydana gelmesinin önüne geçilmeye çalışılıyordu. Yetkililerin aldıkları önlemler ve ilerleyen tarihlerde yaptıkları uyarılardan anlaşıldığı kadarıyla, Ermeni komitelerinin başkentte

saldırılarını sürdürmelerinden ve Osmanlı Bankası vakası benzeri bir hadise meydana getirmelerinden endişe ediliyordu²⁴. Bu arada, Kudüs'e sürgün edilen Patrik Mateos İzmirliyan'ın yerine de Mağakya Ormanyan Efendi yeni Ermeni Patriği olarak seçilmişti. Yeni patrik de görevine hem Sultan II. Abdülhamit'le hem de hükümetle yakın ilişki içinde başlamıştı. İzmirliyan döneminde yaşanan olayların etkisinin silinmesi çabaları çerçevesinde patriğin de hükümete destekçi olacağı ümit ediliyordu. Yukarıdaki kararlar çerçevesinde asayiş bozucu bir duruma neden olmamak için, öncelikli olarak yakın zamanlarda Anadolu'dan İstanbul'a göç etmiş olan ve tezkireleri de bulunmayan taşralı Ermeniler tekrar memleketlerine gönderilmeye başlandılar. Ancak yeni patrik Mağakya Ormanyan Efendi'nin patrikliğe intihabı sonrası çıkarılan bir aflu idam cezasına çarptırılmış olanların cezaları kalebendliğe çevrilirken diğer tüm suçlular da serbest bırakılmıştı. Bunun ardından memleketlerine gönderilecek olanların İstanbul'dan uzaklaştırılmaları kararının da durdurulması istendi²⁵. Aynı şekilde Anadolu'dan İstanbul'a gelmeleri yasaklanmış olanlar da bundan böyle başkente girebileceklerdi. Zabtiye Nezareti ise, zaten Anadolu'dan gelen her Ermeninin geri gönderilmediğini, gönderilenlerin çoğunun olaylara karışmış ve komitecilerle ilişkisi olanlar olduğunu ifade ediyordu²⁶. Fakat bu durdurma kararının da kısa süreli olduğu, özellikle komitecilerin etkinliklerini önleyebilmek için taşralıların İstanbul'dan uzaklaştırılmaya devam edildiği anlaşılmaktadır. Patrik Ormanyan bir süre sonra memleketlerine gönderilmeye başlanan bu taşralı Ermenilerin eşyalarını toplamaya ve bazı alacaklarını tahsil etmeye dahi fırsat bulamadan gönderildikleri için sızlanmakta olduklarına dair bir takrir

.....

24 Tophane-i Âmire Müşirliği'nden Mabeyn Baş Kitâbet'e 14 Mart 1313 (26 Mart 1897) tarihli tezkire; BOA. Y.PRK.ASK. nr. 119/108.

25 Dâhiliye Nezareti'nden Zabtiye Nezareti'ne 7 Mart 1313 (19 Mart 1897) tarihli tezkire; BOA. Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Kısmı (DH.TMIK.M.) nr. 29/59 lef 1. Zabtiye Nezareti tarafından o ana kadar (Kasım-Aralık 1895'ten Aralık 1896'ya kadar yaklaşık bir yıllık sürede) Anadolu'ya gönderilmiş olan 52 Ermeni'nin hangi tarihte gönderildikleri, gittikleri yerler ve gönderiliş sebepleri hakkında hazırlanan varaka; Aynı Vesika, lef 2.

26 Zabtiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 29 Mart 1313 (10 Nisan 1897) tarihli tezkire; BOA. DH.TMIK.M. nr. 29/59 lef 3.

sundu. Patrik bu kişilerin memleketlerine iadelerine itiraz etmemekle beraber bunlara ait eşyaların ve kimlerden alacakları varsa onların tahsilinin patrikhane tarafından yaptırılıp, gittikleri bölgelerin Ermeni murahhaslıkları aracılığıyla da kendilerine dağıtılacağını söylerken, bu kişilerin Maliye ve Evkaf Nezaretleri beytûlmallerinde de eşya ve paralarının bulunduğu, bunların da patrikhaneye teslim edilerek sahiplerine ulaştırılması için ilgililere tebligatta bulunulmasını istiyordu²⁷. Kısa süre sonra memleketlerine gönderilecek Ermenilerle ilgili karar yine kısmen değiştirilerek, tüm taşralıların değil de doğrudan suçlu ve şüpheli durumunda olanların İstanbul'dan uzaklaştırılmaları daha uygun görülmüştü. Buna göre, İstanbul'daki hadiselerle karıştığı tespit edilerek cezalandırılmış olan ve cezalandırıldığı halde sonradan affedilmiş olan taşralı Ermenilerin tamamının vapurlarla İstanbul'dan çıkarılıp memleketlerine gönderilmeleri kararlaştırıldı. Aynı durumda olup da aslen İstanbullu olanlar ve olaylarla doğrudan ilgisi olmasa da sâbıkalı olup zanlı şüphesi taşıyanlarla ilgili olarak da, bu kişilerin isimlerinin yer aldığı bir defter hazırlanıp patrikhaneye gönderilerek, patrikhanece bir daha bu tür hadiselerle karışmayacakları hususunda kefalette bulunanlar hariç diğerlerinin de münasip vilayetlere gönderilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmaları kararlaştırıldı²⁸. İlgili kurumlara yapılan tebligatlarla da patriğin daha önceki talebi doğrultusunda memleketlerine gönderilen ve resmi dairelerde alacakları olan Ermenilerle ilgili işlemlerin tamamlanması istendi²⁹. Çeşitli birimlerde eşya ve paraları bulunan Ermenilerin haklarının iadesi ile ilgili olarak patriğin talebi de kabul edilerek patrikhanenin bu kişiler adına onlara ait olan şeyleri alması kabul edildi. Ancak ilgili birimlerin uygulamalarında yine problemler yaşandı ve karar istenen

•••••

27 Ermeni Patrikhanesi'nden Dâhiliye Nezareti'ne 8 Mayıs 1313 (20 Mayıs 1897) tarihli takrir; BOA. DH.TMIK.M. nr. 33/88 lef 1.

28 29 Rebî-ül-evvel 1315 (29 Ağustos 1897) tarihli Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ Mazbatası sureti; BOA. A.MKT.MHM. nr. 632/32 lef 4. 19 Ağustos 1313 (31 Ağustos 1897) tarihli tezkire-i samiyeye ile tebliğ edilen kararlara dair Dâhiliye Nezareti'nden Zabtiye Nezareti'ne 20 Ağustos 1313 (1 Eylül 1897) tarihli tezkire; BOA. DH.TMIK.M. nr. 38/12 lef 6.

29 Patriğin takriri ile ilgili olarak Adliye ve Mezahib, Dâhiliye ve Bahriye Nezaretleri arasındaki yazışmalar; BOA. DH.TMIK.M. nr. 38/12 lef 2-9.

şekilde uygulanamadı³⁰. Ayrıca vilayetlere yapılan tebligatlarla da İstanbul'da çeşitli uygunsuzluklar çıkarmış olan komitecilerin ele geçirilerek mahkemeye sevk edilmek suretiyle etkisiz hale getirildikleri, benzer olarak oralarda da yeni bir hadise çıkarılmasına ve emniyetin bozulmasına fırsat verilmemesi için dikkatli olunması istendi. Komitecilerin tespit edilen herhangi bir hareketinin genel bir kargaşaya sebebiyet vermeden zabıta ve polis tarafından derhal buldukları yerlerde bastırılması en doğru yol olduğundan, bu konuda sorumluların dikkatli hareket etmeleri gerekiyordu³¹.

Ermenilere Mürur Tezkiresi Uygulaması ile İlgili Tartışmalar

Osmanlı Bankası baskını sonrası alınan güvenlik önlemlerinden uzun süren tartışmalara neden olan husus ifade ettiğimiz gibi, İstanbul'a giriş-çıkışlarda istenen mürur tezkireleri ve pasaportlar ile ilgiliydi. Osmanlı Devleti, komitecilerin İstanbul'a girişlerine engel olmak için bu uygulamaya son derece itina gösteriyor, zaman zaman uygulamada farklılıklara neden olan kararlar olsa da tezkire uygulaması ile ilgili temel tavrını değiştirmiyordu. Ermeniler ise bu uygulamanın başka milletlere uygulanmayan bir şekilde kendileri için uygulandığını ve komitecilerin faaliyetleri yüzünden tüm Ermenilerin cezalandırıldığını iddia ediyorlardı. Hükümetin bu konuda taviz vermek istememesi, Ermenilerin ise haksızlık iddiaları Osmanlı idaresi ile Ermeniler arasında uzun süren gerginliklere neden olacaktı. Patrik Mağakya Ormanyan Efendi ile Sultan II. Abdülhamit

.....

30 Patriğin bir süre sonra konuyla ilgili başka bir tavrında ifade ettiği üzere, Ermenilerin alacakları hususunda yetkili birimlere yapılan müracaatlarda birçok idareci tarafından elde olan makbuz senetleri kabul edilmeyerek, eşya ve paraların iade edilebilmesi için ya bizzat sahibinin gelmesi ya da vekâlet senedi göndermesi istenmişti. Kendilerinin İstanbul'a girişi zaten yasak olduğunu ve çoğunun vekâlet senedi göndermek gibi bir imkânının da bulunmadığını belirten patrik, bu konuda patrikhanenin tam yetkili kılınmasını istiyordu. BOA. Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı (Y.PRK.AZN.), nr. 20/38.

31 Dâhiliye Nezareti'nden Ankara, Sivas, Halep, Erzurum, Trabzon, Diyarbakır, Bitlis, Mamüretülaziz ve Van Vilayetleri'ne 19 Ağustos 1313 (31 Ağustos 1897) tarihli şifre telgraf; BOA. DH.TMIK.M. nr. 38/12 lef 5.

arasında var olan yakınlık da bu tartışmalar vesilesiyle ilerleyen dönemde kaybolacaktı. Özellikle meşrutiyete giden süreçte bu gerginlikler iyice belirginleşecekti. 1905 ve 1906 yılları Patrik Mağakya Ormanyan Efendi ile Sultan II. Abdülhamit arasındaki ilişkilerin en sert dönemini oluşturmaktadır. Önceki yıllardan beri süregelen birçok sorun bu dönemde Sultan ve patrik arasında ciddi problemlere dönüşecek ve Ormanyan Efendi bu yıllarda Sultan II. Abdülhamit tarafından “güvenilmez bir rûhânî” olarak algılanacaktır. Bu durumun nedeni de o tarihlere kadar tartışılmaya devam eden, Anadolu’dan gelen Ermenilerin İstanbul’a girişi sorunudur. Örneğin Ormanyan Efendi doğrudan Sultan II. Abdülhamit’e yazdığı bir arizada, (Ermeni namı altındaki bazı şerirlerin faaliyet ve hareketlerinin bütün Ermeni milletine yayılamayacağını ve Ermenilerin sadakatlerinin takdir edilmekte olduğunun belirtildiği Padişah irâdesine rağmen genel olarak Ermeniler hakkında tahkir yollu tavırlar görüldüğünü) ifade ediyordu. Patrik, (Anadolu’dan çalışmak maksadıyla İstanbul’a gelerek burada namuslarıyla işçilik yapmakta olan birçok Ermeninin şüpheli görülerek memleketlerine gönderildiklerini, dokuz-on sene evvel yaşanmış olan bazı uygunsuz hadiseler vesilesiyle o zamanlar tutuklanan ve sonradan affedilerek serbest bırakılan, kendileri de artık o eski tavırlarından vazgeçen taşralı ve yerli birçok Ermeninin yaşanan yeni bir hadisede hemen tutuklanıp haklarında cezai işlem yapıldığını) dile getiriyordu. (Birçok namuslu Ermeni herhangi bir hadiseye karışmamış olduğu halde tahkir ediliyor, bir yerden başka bir yere sürülüyor, kendi rızasıyla bir yere gitmek isteyenler men ediliyor, birçoğu muhakeme edilmeden çeşitli cezalara çarptırılıyordu.) Bu konularla ilgili patrikhaneye iletilen sayısız şikâyet karşısında mazlum ahalinin “artık Ermeni nâmı taşımak töhmetdir” diye düşünmeye başladığını belirten patrik, bu hâlin patrikhaneyi de gayet müşkil bir hâle koyduğunu ifade ediyordu. (Durumun düzeltilmesi için size ilticadan başka çarem kalmamıştır) diyen Ormanyan Efendi, durumun acilen düzeltilmesi niyazıyla arizasını noktalyordu³². Patriğin ifadeleri ile

.....

32 Ermeni Patriği Mağakya Ormanyan Efendi’den Mabeyn Baş Kitâbet’e 8 Teşrîn-i Sâni 1321 (21 Kasım 1905) tarihli arizanın sureti; BOA. DH.TMIK.M. nr. 211/43 lef 1; BOA. A.MKT.MHM. nr. 634/30 lef 6 - 10. Patrik iki gün sonra aynı konuyla ilgili Adliye ve Mezahib Nezareti’ne de bir takrir verdi.

ilgili bilgi istenen Dâhiliye ve Zabtiye Nezaretleri'ne göre ise Anadolu'dan İstanbul'a gelmekte olan birçok cinayet suçlusunun tespiti için yürütülen tahkikatlar genel bir uygulamaymış gibi Ermeniler tarafından şikâyet konusu yapılıyordu³³.

Bu yazışmaların üzerinden birkaç ay geçtikten sonra Ormanyan Efendi bu kez Bâb-ı Âlî'ye gelerek doğrudan Sadrazam'a da benzer bazı şikâyetlerde bulundu ve Anadolu'dan İstanbul'a gidip gelen kişilere verilen mürur tezkireleri hususunda Ermenilere diğer cemaatlerden ayrı birtakım uygulamalar yapılarak zorluklar çıkarıldığını ve zabtiye memurlarının bu konuda birçok suistimaller yaptıklarını beyan etti. Bu meseleler Patrik Ormanyan'ın göreve başladığından beri hükümete sık sık şikâyetlerde bulunduğu ve daha önce de ifade ettiğimiz gibi hükümet-patrikhane ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olan ana mevzulardı. Daha önce de (1901-1902 yıllarında) benzer şikâyetlerde bulunan patrik, kendisine ulaşan şikâyetleri ve karşılaştıkları problemleri – özet olarak – şöyle anlatıyordu: (Taşradan İstanbul'a gelen Ermenilere şehre girişte büyük zorluklar çıkarılıyor ve tanınmış eşraf ve tüccarlar da dâhil olmak üzere çoğu şimendüfer istasyonlarında zabtiye tarafından alıkonuyor, sonra da memleketlerine tekrar gönderiliyorlardı. Üstelik bu uygulama Katolik ve Protestan mezheplerinden olanlara uygulanmıyor sadece Apostolik Ermenilere uygulanıyordu. Bu engelden kurtulmak ve ticaret yapmak için İstanbul'a gelmek isteyen birçok Ermeni de tezkirelerini kendilerini Katolik ve Protestan olarak göstererek düzenleme yoluna gidiyordu. Önüne geçilmezse yaşanan bu olaylar Ermeniler arasında ciddi mezhep çatışmalarına sebebiyet verebilirdi. Bu uygulamalar taşrada bulunan Ermenileri tamamen oldukları yere kapatmak ve ticaretten alıkoymak anlamına geldiği gibi serseriler için uygulanan nizâmât neredeyse tüm Ermenilere de uygulattırılmak isteniyordu. Ülkede herkese serbest olan ticaret hakkı Ermenilerin ellerinden alınmak isteniyordu. Ayrıca memleketinde ailesinin geçimini sağlayamayarak

.....

BOA. DH.TMIK.M. nr. 211/43 lef 2. Takririn sureti; BOA. A.MKT.MHM. nr. 634/30 lef 5.

33 Dâhiliye Nezaretinden Sadaret'e 22 Kânûn-ı Evvel 1321 (4 Ocak 1906) tarihli tezkire; BOA. A.MKT.MHM. nr. 634/30 lef 2; BOA. DH.TMIK.M. nr. 211/43 lef 5.

İstanbul'da çalışmaya gelen işçi sınıfı doğrudan komitelerin yönlendirebileceği adamlar olarak görülüyor, sırf ailesinin geçimi ile uğraşan insanlar töhmet altında bırakılarak geldikleri yerlere geri gönderiliyorlardı.)³⁴ Ormanyan Efendi bu takririnden dört gün sonra verdiği başka bir takrirden de Ermenilere yönelik bu sert muamelelerin sadece işçiler veya tüccarlarla da sınırlı kalmayarak din adamlarına varıncaya kadar uygulandığını ifade etmişti. Patrik, o günlere denk gelen Pas-kalya yortusu dolayısıyla İstanbul'a gelen İzmit'teki Armaş Manastırı reis-i rûhânîsi (sonraki patriklerden) Yeğişe Turyan Efendi'nin Haydarpaşa istasyonunda zabtiye tarafından alıkonulduğunu belirtiyordu. Turyan Efendi'ye zabtiye memurları tarafından "kadınlar hariç bütün Ermeniler için böyle davranılması hususunda emir verilmiştir" denildiğini ifade eden Ormanyan Efendi, bu durumun iddialarının haklılığını gösterdiğini belirtmişti³⁵. Bunun üzerine Sultan'ın emriyle özellikle Zabtiye ve Dâhiliye nezaretlerince hadiselerin incelenmesi ve yaşananların nedenleri ile ilgili olarak bilgi verilmesi istenmişti. Nezaretlerin verdikleri cevaplara göre, Ermenilere mahsusen bu şekilde özel ve sert muameleler bulunmamakta, İstanbul'da daha önce yaşanan ve birçok asayiş problemine neden olan hadiselerden dolayı uygulanan güvenlik işlemleri bu şekilde özellikle zabtiyeye yönelik suçlamalara dönüştürülmek istenmekteydi³⁶. Ormanyan Efendi ise bir süre sonra verdiği başka bir takrirden bahsettiği durumda herhangi bir değişiklik olmadığını ve nezaretlerin verdikleri bilgilerin de doğruları yansıtmadığını ifade ediyordu. Patriğin bu takririndeki ifadeleri de – yine özet olarak – şu şekildeydi: (İstanbul'a gelmek için ülkedeki her sınıf tebaya valiler, mutasarrıflar ve kaymakamlar gerekli mürur

.....

34 Ermeni Patriği Mağakya Ormanyan Efendi'nin Adliye ve Mezahib Nezareti'ne 4 Nisan 1318 (17 Nisan 1902) tarihli takriri; BOA. A.MKT.MHM. nr. 634/9 lef 9.

35 "... Armaş Manastırı reis-i rûhânîsi Turyan Yeğişe Efendi zabıta memuruna terfikan bab-ı zabtiyeye gönderilmiş ve (nisa taifesinden maada alelumum Ermeniler için bu yolda muamele olunmasına emr sudur etmiştir) denilerek episkopos mumaileyh orada saatlerle alıkonulduktan ve isticvabdan sonra saliverilmiştir ..." Ermeni Patriği Mağakya Ormanyan Efendi'nin Adliye ve Mezahib Nezareti'ne 8 Nisan 1318 (21 Nisan 1902) tarihli takriri; Aynı Vesika, lef 8.

36 Konuyla ilgili nezaretler arası yazışmalar; Aynı Vesika, lef 1-2-3-4-5.

tezkirelerini verirken, sıra Ermenilere gelince olaya Zabtiye Nezareti dâhil oluyor ve Ermeniler tezkirelerini zabtiyeden almak durumunda kalıyorlar. Taşradan gelen serseri ve işsiz güçsüz kimselerin başkente alınmamaları kuralı tüm Ermeniler için uygulanmaya devam ediliyor. Ticaret ve sanat erbabı, tedavi için İstanbul'a gelmek isteyen hastalar, mektep öğrencileri ve hizmetçilik için gelenler de buna dâhildir. Nadiren tüccardan bazılarına izin veriliyorsa da onlar da ancak işlerini birkaç gün içinde tamamlayarak tekrar dönmeleri şartıyla bu hakkı alabiliyorlar.) Kendilerine bu konuda gelen şikâyet ve sızlanmaların arkası bir türlü alınmadığından Ormanyan Efendi, Sultan'ın bir an evvel bu duruma müdahale ederek Ermeni tebasının tamamen suçlu durumuna düşürülmesini engellemesini istirham ediyordu³⁷.

Fakat aradan geçen birkaç yıla rağmen bu mesele bir türlü netliğe kavuşturulamamıştı. O sırada Sadrazam'la görüşmesi sırasında Patrik Efendi, bu sorunlarda hâlen herhangi bir düzelmeye görülmeyeceğini belirtiyor ve bir kez daha durumun düzeltilerek Ermenilerin bu tür faaliyetlerine kolaylık gösterilmesi talebini yineliyordu. Anadolu'dan İstanbul'a gelip giden şahısların aldıkları tezkireler Dâhiliye Nezareti'ne bağlı özel bir komisyon tarafından veriliyordu. Komisyonun çalışmalarında zabtiye görevlileri de yer alıyordu. Patriğin bu yeni şikâyeti üzerine hem Dâhiliye hem de Zabtiye Nezaretleri'nden mürur tezkireleri ile uygulamalar hakkında bir kez daha bilgi istendi³⁸. Bunun üzerine Zabtiye Nezareti Dâhiliye Nezareti'ne müracaat ederek, kendi memurlarının herhangi bir suistimalde bulunmadıklarını beyan ederek konuyla ilgili komisyondan bilgi alınmasını istedi³⁹. Dâhiliye Nezareti'ni şikâyet mevzularını komisyona detaylı olarak

.....
37 Ormanyan Efendi'nin 17 Şubat 1318 (2 Mart 1903) tarihli başka bir takriri; Aynı Vesika, lef 14.

38 Ormanyan Efendi Sadaret'e daha önce yaptığı ziyaretlerde de yine bu konuyu gündeme getirmişti. Sadaret'ten Dâhiliye ve Zabtiye nezaretlerine 16 Kânûn-ı Evvel 1320 (29 Aralık 1904) tarihli tezkire; BOA. A.MKT.MHM. nr. 634/25. O dönemde patrikle yapılan görüşme hakkında Sadaret'ten Dâhiliye Nezareti'ne 9 Şubat 1321 (22 Şubat 1906) tarihli tezkire; BOA. DH.TMIK.M. nr. 217/39 lef 1. Yine Sadaret'ten Zabtiye Nezareti'ne 18 Şubat 1321 (3 Mart 1906) tarihli tezkire; Aynı Vesika, lef 2.

39 Zabtiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezareti'ne 4 Mart 1322 (17 Mart 1906) tarihli tezkire; Aynı Vesika, lef 3.

bildirdi⁴⁰. Komisyon başkanının verdiği cevaba göre ticaret maksadıyla İstanbul'a gelip gitmekte olan Rum ve Ermeniler hakkında gereken kolaylıklar gösterilmekteydi ve tezkire alamadıklarından şikâyet edenler hüviyetleri ile ilgili tahkikatlarda fesatçı şüphesi taşıyanlardı. Bu durumdaki kişiler de komisyon tarafından haklarında daha detaylı inceleme yapılmak üzere Zabtiye Nezareti'ne bağlı heyet-i tahkikiyeye sevk ediliyorlardı. Patriğin şikâyetine konu olanlar da bu tahkik heyetine sevk edilen Ermenilerdi⁴¹.

Bu şekilde patrikhane ile hükümet kurumları arasındaki karşılıklı iddialar ve cevaplarla, bunlara bağlı olarak bir türlü çözülemeyen problemler Sultan II. Abdülhamit ile Patrik Ormanyan arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirdi. Patriğin Avrupa'ya firar edeceğine dair rivayetler dahi duyulmaya başlanmıştı. Bunun üzerine II. Abdülhamit, patriğin Zabtiye Nezareti'nin görevlendireceği "mahir bir memur" tarafından "gölge gibi takip edilmesi"ni istedi. Firar gibi bir olaya asla meydan verilmemesini ve Zabtiye Nezareti'nin gereken diğer önlemleri de dikkatlice almasını istedi. Çünkü patrik eğer Avrupa'ya firar ederse, patriklik görevinin de hâlen kendisinde olduğunu iddia ederek orada da faaliyetlerini sürdüreceği ve hükümet aleyhinde kamuoyu oluşturmak için kendince uygun bir fırsat yakalamış olacaktı⁴².

Sultan'ın patriğe karşı peşine bir hafiyeye takacak kadar güvensizlik taşıması aslında iki yetkili arasındaki ilişkilerin son raddeye geldiğini gösteriyordu. Bununla birlikte firar gibi herhangi bir hadise yaşanmadı ve Ormanyan Efendi vazifesine devam etti ve şikâyetlerini de sürdürdü. Yine bu dönemde verdiği bir takrirden Ormanyan Efendi, patrikhane ve Ermeni cemaati ile ilgili bildirdikleri birçok maruzat ve isteklerin kabul edilmemesinden dolayı sıkıntı içinde olduklarını belirtiyordu. (Usûl ve kaideye uygun olarak patrikhane meclislerinin toplanıp bazı mahallere murahhasa tayin etmelerine dahi müsaade olunmadığı, Ermenilerin sahip oldukları imtiyazlara riayet

40 Dâhiliye Nezareti'nden komisyon başkanlığına 7 Mart 1322 (20 Mart 1906) tarihli varaka; Aynı Vesika, lef 4.

41 Komisyon-1 Mahsus reisinden Dâhiliye Nezareti'ne 14 Mart 1322 (27 Mart 1906) tarihli tahrîrât; Aynı Vesika, lef 5.

42 16 Nisan 1322 (29 Nisan 1906) tarihli irâde; BOA. İrâde – Husûsî (İ.HUS.), nr. 141/1324.Ra/93.

olunmayarak zorluklar çıkarıldığı şeklinde birçok yerden sızlanmalar geldiği ve Ermenilerle ilgili faaliyetlerde patrikliğin hukukuna riayet edilmediği) gibi şikâyetlerde bulunan patrik, bu şartlarda görevine devam etmesinin kendisi için çok zor olduğunu ifade ediyordu⁴³. Ormanyan Efendi'nin bir kez daha gündeme getirdiği konuların başında yine, daha önce de tartışılmış olan Anadolu'dan İstanbul'a göç eden Ermeniler hakkında yürütülen tahkikatlar konusu geliyordu. Bunun üzerine Sultan II. Abdülhamit patriğin daha önceki takrirlerinde de dile getirerek şikâyetçi olduğu konuların incelenip, gerekenlerin neden yapılmadığının tespiti ile ilgili bir hususi komisyon kurularak tahkikatta bulunulmasını istedi. Sultan özellikle Anadolu'dan sırf Ermeni komitecilerine destek vermek amacıyla İstanbul'a doluşan serseri takımından kimilerine karşı yürütülen tahkikatların tüm Ermenilere yönelik uygulamaymış gibi algılanmasına ve yine patrikhanenin talepleri arasında olan İslam mahalleleri civarına yapılmak istenen kilise ve mekteplerin inşasına karşı çıkıyor ve komisyondan bu konuların itinayla incelenmesini istiyordu⁴⁴. Bu komisyonun yaptığı incelemeler sonucu hazırladığı mazbata Meclis-i Vükelâ'ya sunulurak meclisin de görüş ve onayı alındı. Komisyonun mazbatasını ve Meclis-i Vükelâ'nın görüşü sonrası hazırlanan tezkireye göre patriğin talepleri dört ana başlıkta toplanıyordu. Bu taleplerin birincisi ve aslında tüm tartışmaların da odak noktası patrikhane rûhânî ve cismânî meclisleri azalarının süreleri dolduğu halde yenilerinin seçilmesine müsaade edilmemesi idi. Bu durumun sebebi, Ormanyan Efendi'nin patrik seçilmesi sürecinde yaşanan sıkıntılarda da patrikhaneye bildirildiği üzere nizamnamede yapılacak olan tadilatın geciktirilmesi idi. Patriğin intihabından itibaren nizamnamede yapılacak tadilat için çalışmaların başlatılması sürekli kendilerine iletildiği halde bu konuda herhangi bir çalışma yapılmamıştı. Komisyonun görüşüne Sultan'ın da onay vermesiyle, bütün bunlara rağmen eğer bu meclislerde o anda üye eksiği varsa patrik tarafından güvenilir oldukları tasdik edilen

43 Ermeni Patriği Mağakya Ormanyan Efendi'nin Adliye ve Mezahib Nezareti'ne 16 Haziran 1322 (29 Haziran 1906) tarihli takrir; BOA. DH.TMIK.M. nr. 226/48 lef 1.

44 Sadaret'ten Mabeyn Baş Kitâbet'e 2 Temmuz 1322 (15 Temmuz 1906) tarihli hususi sadaret tezkiresi ve aynı tarihli irâde; BOA. İrâde – Adliye ve Mezâhib (İ.AZN.), nr. 67/1324.Ca/007.

kişilerin eksik üyelerin yerine atanabileceği ancak nizamnamede istenen tadilat yapılmadan tüm seçimlerin yenilenemeyeceği belirtilmişti. Bunun dışında kilise ve mektepler için Maarif Nezareti'nce verilmek istenilen ruhsatnameler ile İslam mahalleleri civarında yeni inşa ettirmek istenen kilise ve mektepler, taşra murahhaslarının çalışmaları ve Anadolu'dan İstanbul'a gelen (veya İstanbul'dan Anadolu'ya giden) Ermenilerin yaşadıkları bazı güçlükler hakkında patrikliğin daha önceki şikâyetleri hakkında da bilgiler verilerek açıklamalar yapıyordu. Komisyona göre, özellikle Anadolu'dan gelen Ermeniler arasında komitecilerin yer almasından dolayı yapılan tahkikatlara patrikhane engel olmak istiyordu ve her Ermeninin zan altında bırakıldığını iddia ediyordu. Komisyon, bu kişiler arasında tüccar ya da ziraatçi kisiyle veya başka birçok şekillerle İstanbul'a gelerek çeşitli olaylara karışanlar olduğunu ve bunların sebep oldukları hadiseler ortadayken uygulamanın bu şekilde algılanmasını doğru bulmuyordu. Bu konu uzun zamandır hükümeti meşgul ettiği gibi bu sebepten yaşanan kargaşaları önleyebilmek için hükümet birçok kez çeşitli önlemler almak mecburiyetinde kalmıştı. Sultan II. Abdülhamit de zaten daha önce belirttiği gibi bu konuda patrikhanenin şikâyetine kesinlikle karşı çıkıyordu⁴⁵.

Sonuç

Tüm bu tartışmalar 1908 yılında anayasanın yeniden yürürlüğe girişine kadar devam edecekti. Meşrutiyet'e giden süreç aslında toplumun genelinde Sultan II. Abdülhamit'e karşı oluşan tepki ile birlikte, Ermeni toplumu içinde de Patrik Mağakya Ormanyan Efendi'ye karşı bir tepki oluşmasına neden olmuştu. Patriğin hem Sultan'la hem de diğer hükümet yetkilileri karşı karşıya gelmesine neden olan yukarıda bir kısmını incelediğimiz çalışmalarına rağmen, Ermeni komitecileri ve onların etkilediği geniş bir kesim patriği doğrudan "Sultan'ın adamı" olarak niteliyorlar ve Ermenilerin haklarını savunmadığını iddia ediyorlardı. Hatta 1903 yılı başlarında Ormanyan Efendi'ye karşı da komiteciler tarafından daha önce Horen Aşıkyan Efendi'ye

.....

45 Komisyonun 10 Temmuz 1322 (23 Temmuz 1906) tarihli mazbatası ve 11 Temmuz 1322 (24 Temmuz 1906) tarihli irâde; BOA. İ.AZN. nr. 67/1324.C/02.

yapılanlara benzer bir suikast tertip edilmişti. Bu yüzden anayasanın yeniden yürürlüğe girdiği tarihlerde Ormanyan Efendi, hem hükümetle ve Sultan'la ilişkilerinin iyice gerginleşmesi hem de Ermeni cemaati içinden kendisine karşı oluşan tepkiler nedeniyle istifa etmişti. Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi ile birlikte de patriğin uzun zamandır şikâyetçi olduğu konuların uygulaması durdurulmuştu. Osmanlı Devleti'nin özellikle başkent İstanbul'da güvenlik amacıyla uyguladığı birçok karar meşrutiyetle birlikte yürürlükten kaldırılacak, böylece kısmen daha serbest bir döneme geçilmiş olacaktı. İstanbul'a girişte uygulanan mürur tezkiresi uygulaması da bu bağlamda yürürlükten kaldırılan uygulamalardan. Böylece uzun zamandır süren bir tartışma sonlanmış oluyordu. Fakat ilerleyen süreç Ermeni sorunu kaynaklı daha farklı sıkıntı ve bunlara karşı alınan önlemleri beraberinde getirecekti. Bu konudaki en temel statejik problem, sorun karşısında köklü bir çözüme gidebilecek çalışma yapılmamasıydı. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda yaşanan Ermeni hadiseleri karşısında İstanbul'un korunmasına ve başkentte asayişin devamının sağlanmasına yönelik aldığı kararlar ve uygulamaları, sorunun kökenine inmeye çalışan ciddi önlemler değildi. Devlet sadece var olan çatışmaları kısa sürede engelleme kaygısındaydı. Bunun dışında kapsamlı bir uygulama hayata geçirilememişti. Bu durum da belki anlık çatışmaların engellenmesini sağlıyordu fakat diğer taraftan sorunun toplum içinde daha çok yayılmasına neden oluyordu. Meşrutiyet dönemine geldiğinde ise anayasanın temel hedefi çerçevesinde artık tüm Osmanlı tebası arasında daha yakın ilişkiler tesis edilmesi, toplumun her kesimi tarafından beklenen en önemli husustu. Meşrutiyetin ilk günlerinin genel görünümü de bu beklentilerin sağlanabileceği yönündeydi. Ancak ilk dönemlerdeki bu beklentiler fazla uzun ömürlü olmayacak, ülkenin birçok bölgesinde olduğu gibi başkent İstanbul'da da bir süre sonra yeniden Ermeni sorunu çerçevesinde gerginlikler yaşanmaya başlanacaktı.